

odehrává ve třech procesech: ustoupení Západu „z držení“ globální moci, pád Britského impéria a snaha Británie vystoupit z Evropské unie. Popisuje rovněž, jak kupříkladu Spojené státy prošly fází *vzdoru* a *pomsty* během studené války nebo po 11. září 2001 a přes *přijetí* během Obamovy vlády až k útěku v současné době pod vedením Donalda Trumpa, který vede Spojené státy k izolaci. Samotný Brexit, jemuž se věnuje nejvíce, podle Smithe kombinuje útěk a *zavrnutí*. Používá jej jako případovou studii, v níž ukazuje, jak by bylo možné jeho model použít pro celé skupiny. Z toho ovšem vyplývá, že už se nejedná o model reakcí jen jednotlivců, na jejichž jednání model na začátku představoval.

Zastánci Brexitu podle Smithe věřili, že zažijí ponížení ztělesněné lidmi, kteří do Británie přicházeli z jiných zemí a zabírali místa v práci a bydlení Britům. Tento názor byl následkem pocitu nadřazenosti, který je v Britech zakotven už po generace. Smith dále upozorňuje, že hlavním poselství kampaně za Brexit bylo heslo „Převezměme zpět kontrolu“, vycházející z pocitu, že cizinci přebírají vládu nad Británií. Tato myšlenka podle autora navazovala na dlouhotrvající dojem o postupné ztrátě moci již od dob počátků hroucení britského impéria. „Ano“ pro odchod z Evropské unie bylo pak *pomstou* (kteřou Smith včleňuje do reakce *zavrnutí*) elitám, jež dovedly Velkou Británii do tak ponižující situace, pomstou i za cenu ublížení sobě samým, zároveň ale také útěkem z této situace.

Těžko se ubránit kritickému závěru, že studie Dennise Smithe *Civilized Rebels* trochu klouže po povrchu. Při čtení tušíme, že se vlastně má jednat o velkou syntézu historických a sociálních procesů, která by si ale zasloužila více prostoru. Čtenář se občas ztrácí v samotném Smithově modelu a všech složitých vztazích mezi jednotlivými reakcemi. V knize se objevují hned tři velká témata: jakým způsobem se člověk v civilizované společnosti stává rebelem, jak takový člověk reaguje na ponížení způsobené společenskými okolnostmi a v neposlední řadě analýzy historických událostí, které vedou ke ztrátě moci Západu. Všechny části by si jistě zasloužily mnohem rozsáhlejší zpracování. Jedná se nicméně o velice zajímavé dílo zahrnující obrovský kontext historických a sociálních událostí ve spojení

se způsoby, jakými tyto události ovlivňují reakce jednotlivců i celých skupin. Autor pomocí jednotlivých historických exkurzů vysvětluje aktuální dění a vytváří vlastní model reakcí zejména na hrozbu ponížení.

Jana Vitíková

DOI: 10.14712/23363525.2020.13

Jan Kalenda: *Formování evropských států: Autoři, modely a teoretická syntéza*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, 448 s.

Publikace Jana Kalendy se poprvé v českém jazyce systematicky a rozsáhlým způsobem věnuje problematice vzniku moderního státu a teorii procesů, které jej provázely, ze sociologického hlediska. Autor dílčí výsledky svého zkoumání publikoval již v několika časopiseckých studiích a kolektivní monografii *Soudobá sociologie*. Recenzovaná publikace *Formování evropských států* představuje knižní podobou jeho disertace obhájené v roce 2013 na Univerzitě Palackého v Olomouci a přináší dosavadní výsledky Kalendova bádání v ucelené podobě. Kalenda se přitom vědomě omezuje na historiko-sociologickou analýzu procesů, které vedly ke vzniku států jako komplexních moderních institucí, jež jsou podle něj a mnoha jiných autorů nejdůležitějším strukturálním rámcem soudobých společností vůbec. Stranou tak zůstávají některé jiné přístupy, jako např. studium států z perspektivy teorie mezinárodních vztahů, politické antropologie a geografie, stejně jako politicko-filozofické úvahy nad podstatou státu a jeho možných uspořádáních. Práce se dále zaměřuje na vývoj v Evropě a mapuje období mezi 9. a 19. stoletím Odhlíží tedy od předchozího vývoje i od rozsáhlé problematiky přenosu této moderní politické formy do jiných oblastí či od jejího vztahu k odlišným principům politické organizace společnosti.

Metodou zpracování tématu je analýza již existujících teorií vývoje států formulovaných na poli historické sociologie, pro kterou se jedná o jednu z důležitých oblastí, jejíž studium dále pokračuje (viz např. letos vydaný sborník Johna

L. Brookea a Julie Straussově *State formations*). Předmětem Kalendova podrobného rozboru jsou teoretické práce celkem 13 badatelů, kteří své studie vydávali postupně od 60. let 20. století, včetně klasiků tématu jako jsou Ch. Tilly, N. Elias nebo M. Mann, velkých jmen sociální teorie jako T. Parsonse či A. Giddense i méně známých autorů, například Martina van Crevelda nebo Thomase Ertmana.

V pozadí publikace nicméně nestojí pouze snaha o analýzu těchto teorií a jejich představení českým čtenářům, nýbrž mnohem ambicióznější záměr: analyzovat a propojit již existující teorie na abstraktnější úrovni, a to způsobem, který by mohl přispět k „adekvátnějšímu vysvětlení daného fenoménu“ (s. 14). Jan Kalenda na půdorysu, který si vytýčil, usiluje o provedení metateoretické syntézy. Mezi nástroje, jež k tomu využívá, patří především formalizace existujících teorií s použitím předem zvoleného klíče a na základě propracované metodologie, která čerpá jednak z metateoretických koncepcí vypracovaných na poli samotné sociologie například G. Ritzerem nebo J. Mahoneyem a rovněž z obecné epistemologie a filozofie vědy.

Uvedme již nyní, že cíl, který si autor vytýčil, rozhodně není snadný, čemuž odpovídají také struktura a obsah práce. Obojí představuje pro čtenáře značně náročný úkol, a to především vzhledem k míře abstrakce, jíž se rigorózně pojatá analýza v úvodu i závěru práce vyznačuje, a velkému množství různých možných přístupů k problému, které Kalenda kriticky reflektuje. Přesto je to právě autorova metodologie, jež stojí za pozornost, už jenom vzhledem k originalitě a ojedinělosti takto pojatého zkoumání; odvíjí se od ní též způsob analýzy jednotlivých teorií a celková struktura práce.

Kalenda v nejobecnější rovině vychází z premisy přínosu „reflexivního studia vlastní vědecké disciplíny“ a nutnosti „analyzovat epistemické, ontické a jiné teoretické předpoklady sociologických teorií takovým způsobem, aby konstrukce či formalizace těchto teorií byla co nepropracovanější“ (s. 26). Zaměřuje se přitom ryze na jejich vnitřní strukturu, „kognitivní schémata“ aplikovaná na vývoj státu, nikoliv tedy na sociální pozadí jejich vzniku nebo jejich přinášení k určitým tradicím sociologického

a sociálně-filozofického uvažování, kupříkladu marxismu (pro přesnost uvedme, že Kalenda tyto alternativní přístupy, které by nabízela například sociologie P. Bourdieuho, reflektuje, ale do své analýzy je nezařazuje).

Kalenda rozděluje teorie všech třinácti zkoumaných autorů do čtyř přístupů na základě „rozdílení čtyř institucionálních dimenzí, na něž jednotliví badatelé kladou ve svých teoriích největší důraz“ (s. 32). Jde o ekonomizující, válečný, politizující a kulturalistický přístup. Uvedme, že se jedná o Kalendovo vlastní rozdělení, které se odchyluje od alternativních přístupů, mimo jiné i klasifikacemi předkládanými některými ze samotných analyzovaných autorů, třeba Ch. Tilly, nebo M. Mann, které jdou nad rámec. To může být poněkud problematické, nicméně Jan Kalenda se patrně nemohl tomuto kroku vzhledem ke své celkové teoretické koncepci vyhnout. Tyto přístupy totiž představují stavební kameny nejdříve parciální (pro každý přístup zvlášť) a poté celkové syntézy zkoumaných teorií.

Aby ji autor mohl uskutečnit, provádí další dva kroky k jejich formalizaci. Prvním z nich je jejich převod do analytických modelů na základě jednotného schématu. Proces formování států jako každý sociální proces dle Kalendy sestává ze čtyř elementárních prvků – *příčin, složek, průběhu a efektů*. Ty posléze představují základ pro v knize graficky znázorněné modely, do nichž jsou jednotlivé prvky zaneseny, a to nejprve pro každou jednotlivou teorii zvlášť a poté pro i pro každý z přístupů, vždy na základě jejich syntézy. Výhodou tohoto kroku podle Kalendy je, že „každý jednotlivý vztah zanesený do modelu [...] představuje testovatelnou pozici, na základě níž je možné zjišťovat, zdali je platná v případě určitého státu či [...] empirického jevu“ (s. 35), což vytváří předpoklady pro falzifikaci jednotlivých teorií i jejich další evaluaci a propojování.

Druhý způsob formalizace se odvozuje od Lakatosovy teorie vědy. Čtyři přístupy k formování států dle Kalendy odpovídají Lakatosovým vědeckým výzkumným programům (sama problematika formování státu je paradigmatickým pro Kuhnově smyslu) a jako takové disponují jednak svým tvrdým jádrem složeným

z negativních nefalzifikovatelných premis a dále ochranným „obalem“, sestávajícím z premis, tezí a hypotéz, které jsou v rámci daného výzkumného programu dále rozvíjeny a ztělesňují pokrok v popisu a vysvětlení fenoménu. Právě tyto „negativní a pozitivní heuristiky“ v podobě jednoduchých tezí opatřených kódovými značkami Kalenda následně přiřazuje každému z přístupů a převádí do nich (v případě pozitivní heuristiky) též dílčí zkoumané teorie, což následně využívá při jejich syntéze.

Výše zmíněné kroky představují hlavní princip Kalendovy analýzy, ač můžeme poznamenat, že její obsah se tím tak docela nevyčerpává, neboť autor se zabývá i některými dalšími otázkami, jako například poměrem teorií formování států k obecným sociologickým paradigmatům definovaným Ritzerem (tj. paradigmatu sociálních faktů, se kterým analyzované teorie ztotožňuje, a dále paradigmatu sociální definice a sociálně-behavioristickému paradigmatu), což dále využívá k jejich kritice v závěru své knihy.

Pokud jde o samotný rozbor teorií jednotlivých autorů, autor mu věnuje většinu z celkového rozsahu práce v částech II–V. Každá ze třinácti kapitol zahrnuje nejprve popis příslušné teorie a identifikaci jejích klíčových prvků, dále sumarizaci historiografické a teoretické kritiky vznesené z různých stran a nakonec její formalizaci v souladu s výše nastíněným konceptuálním rámcem (tedy výčet premis rozvíjejících pozitivní heuristiku a grafický model). Jedná se o pasáže přístupnější i pro ty, kdo se nechtějí zabývat předkládaným metateoretickým rozbořem, například pro účely svého vlastního bádání. Můžeme se zde v poměrně přehledné formě setkat s charakteristickými problémy, které historická sociologie a historiografie vzniku moderních států řeší, a to ať už se jedná o samotné vymezení klíčových problémů, časovou strukturu, prostorovou variaci státotvorných procesů, nebo o roli jednotlivých aktérů a dalších sociálních procesů či fenoménů. Celkově podrobné zpracování a kritický přístup k jednotlivým teoriím, včetně jejich vzájemného srovnávání také mimo rámec formální metodologie, umožňuje využít tuto část i bez dalšího jako přehled o současných sociologických teoriích formování států.

Závěrečná část knihy se věnuje naplnění záměru celé publikace, totiž snaze dospět meta-teoretickou agregací a reflexí stávajících teorií vzniku moderních evropských států k produktivním výsledkům. Jan Kalenda navrhuje tři možné postupy, pomocí nichž lze současný stav poznání dále rozvíjet.

První možností je pokračovat v rozvoji jednotlivých výzkumných programů tak, jak byly autorem v úvodu vymezeny. Za tímto účelem Kalenda jakožto svůj příspěvek předkládá shrnující heuristiky jednotlivých přístupů složené z tezí a premis odvozených z jednotlivých teorií a tomu odpovídající modely.

Druhý, syntetizující postup spočívá v zamítnutí dílčí heuristiky jednotlivých výzkumných programů a vytvoření nového uceleného výzkumného programu, byť dílem na jejich bázi. Vlastní řešení, které pak autor předkládá, staví především na myšlence zachycení multidimenzionality a multiúrovňovosti celého procesu formování států. Kalenda dosud formulovaným teoriím vytýká buď přílišnou obecnost, nebo naopak příliš úzké zaměření jen na některé sociální procesy, ale rovněž to, že nezahrnují všechny čtyři institucionální dimenze (ekonomickou, vnitřní a vnější politickou a kulturní) a oboustranné vztahy mezi nimi. Dále se zaměřuje na prostorový a časový dosah, v jednotlivých teoriích variující, jenž má být systematicky rozšířen tak, aby pokryl celou zkoumanou oblast a autorem vytyčené časové období. V neposlední řadě má být výzkum uzpůsoben tomu, aby vedle dosavadní „realistické“ ontologie a epistemologie zahrnul i alternativní přístupy k sociální realitě (paradigma sociální definice či sociálně-behavioristické paradigma) a kromě dle Kalendy převažujícího výzkumu makroúrovně pokrýl též mezo- a mikroúrovně daného procesu.

Konečně nejinovativnější a autorem upřednostňovaný postup by byl dosažen, jestliže by došlo k zakotvení výzkumu formování států v úplně novém paradigmatu vycházejícím z kritického realismu Roma Harrého a Roye Bhaskara založeného na specifické ontologii rozlišující jednak různé dimenze a zároveň různé vrstvy sociální reality a pracující s pojmy produktivního mechanismu, abdukcce a retrodukcce. Podle Kalendy má tento přístup vyřešit některá ze

základních dilemat současných teorií, která se týkají adekvátního uchopení sociální reality (především neslučitelnosti pozitivistických a antipozitivistických východisek) a nabídnout nosnější pojetí příčinnosti a dalších relací.

Závěr knihy ovšem nicméně budí určité rozpaky. Ačkoliv autor v úvodu slibuje přinést pomocí své metateoretické analýzy nová vysvětlení, zůstává otázkou, nakolik tomuto úkolu skutečně dostojí. Kalenda se v závěrečných statích své publikace, a to přes jinak obsahově bohatý popis dílčích teorií v prostřední části práce, omezuje na evaluaci celé problematiky buď pomocí velmi obecných termínů, nebo přímo abstraktních kategorií. Jeho text místy postrádá zřetelnější vazbu k samotnému *referens* celé knihy, jímž mají být konkrétní historiografické a teoretické otázky týkající se formování států. Jakkoliv zní jeho návrhy mnohdy logicky, bylo by právě zde na místě je v daleko rozsáhlejší míře doplnit konkrétními příklady jejich aplikace na teoretické problémy, s nimiž se dílčí teorie (dle autora nedostatečně) vyrovnávají. Absence těchto příkladů a abstraktní a formalistický jazyk práce značně ztěžuje jednak vůbec adekvátní porozumění Kalendovým tezím a také kritické posouzení jejich uplatnitelnosti pro praktickou konstrukci teorií.

Tento problém ještě není tak výrazný v případě prvního a druhého z navrhovaných postupů, kde je poměrně zřejmé, co má autor na mysli a jak by měl být další výzkum realizován, ačkoliv

se nevyhneme otázce, zda lze obecné náčrty výzkumných postupů chápat skutečně jako příspěvek k vysvětlení fenoménu a ne spíše coby nastolení množství otázek, které by bylo třeba vyjasnit. Pokud jde o třetí cestu, tedy založení dalšího výzkumu formování států na novém kriticko-realistickém paradigmatu, Kalenda je na několika málo stránkách popisuje v natolik obecných termínech, že čtenář zůstává odkázán na svoje vlastní domněnky a představy o tom, jak by měla aplikace daného přístupu vypadat.

Bylo by tedy vhodnější, kdyby Jan Kalenda předložil alespoň dodatečná doplnění a rozpracování svých stěžejních tezí uvedených v závěru. Bez nich totiž přetrvávají pochybnosti, zda je možné na jeho jinak bezesporu originální a zajímavý pokus o metateoretické bádání nějak navázat. Publikace by si dále zaslouhovala pečlivější redakční práci, neboť po té stávající zůstaly v textu některé stylistické i jazykové chyby. Přes všechny tyto výhrady lze Kalendovu publikaci označit za zdařilý přehled a kritickou reflexi důležité problematiky, která stála dosud spíše stranou zájmu českých autorů.

(Tento text vznikl za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“ reg.č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.)

Jakub Kolářek

DOI: 10.14712/23363525.2020.14